

UN FRAGMENT DE INCUNABUL RECUPERAT DIN LEGĂTURA UNEI MATRICOLE DIN SECOLUL AL XVII-LEA

MARIA ZGÂRCIU, Muzeul Național al Unirii Alba Iulia
FLORIN BOGDAN, Muzeul Național al Unirii Alba Iulia

Metodologia restaurării dă posibilitatea restauratorului să aibă acces în cele mai ascunse zone ale cărții. Acestea se situează la nivelul cotorului interior, al cusăturilor, sub forțașurile lipite pe scoarțe, acolo de unde pot fi scoase la iveală file de diferite proveniențe, care nu ar putea fi descoperite în afara procesului de restaurare fără a se comite deteriorări. De aceea activitatea restauratorului presupune atât salvarea cărții, cât și identificarea tuturor elementelor ei, care ar putea fi utile cercetării.

În cazul de față, cu ocazia restaurării unei *Matricole* de la sfârșitul secolului al XVII-lea, aparținând Arhiepiscopiei Romano-Catolice de Alba Iulia, s-au obținut câteva date interesante. Originile manuscrisului le aflăm direct din textul foii de titlu: *I. N. R. I. Matricula seu Liber Baptisatorum Confirmatorum Matrimoniorum, Defunctorum & Status Animarum. Nec non Rerum Mobilium & Imobiliarum, Ecclesiae S. Catherinae V. & M. In Possessione Dicta Szent Katolna Sede Siculicali Késdi, factus à Patre Martino Demetrio Parocho Ejusdem Ecclesiae Anno 1699 Mense Aprilis. Sub Beatissimo Patre, Papa Innocentio XII, Augustissimo Imperatore I Leopoldo, Serenissimo Rege Ungariae Josepho I. Ill[ustrissi]mo Episcopo Transilvaniae Andrea Illyés R[evere]ndissimo Ejusdem Vicario Bartholomaeo Szebeleby. Nec non Ill[ustrissi]mo Comite Michaele Mikes de Zabola Trium Sedium Siculicalium Késdi Sepsi Orbai, nec non Filialis Miklosvár Supremo Capitaneo.* Deci autorul manuscrisului a fost Martin Demeter, parohul romano-catolic din Cătălina (jud. Covasna), textul fiind scris în anul 1699.

Analizând cartea, am observat că scoarțele sunt realizate din mai multe foi, care au fost suprapuse prin lipire unele de altele, astfel încât am încercat dezlipirea acestora.

Cleiu a fost îndepărtat printr-o solubilizare parțială și prin îndepărtare mecanică, cu o pensulă moale, pe plan solid, înclinat, sub duș continuu, cu luarea măsurilor de precauție necesare pentru a nu pierde fragmente purtătoare de text. Această operație a fost de lungă durată, fără să cunoaștem de la început dacă și următoarele file astfel suprapuse sunt purtătoare de text. De asemenea, după prima fila desprinsă am bănuț, din experiență, că ar putea fi vorba despre un fragment dintr-un incunabul. În timpul spălării, apa absorbită în hârtie este de circa 100%, fapt ce permite fibrelor de celuloză să se umfle la maxim. Umflarea suprafeței hârtiei, care se constată în timpul tratamentului apos prin imersie, poate determina unele inconveniente estetice.

În primele faze ale tiparului cu litere mobile era destul de răspândit obiceiul ca, înainte de tipărire, hârtiile să fie imersate în apă¹. Astfel, se producea o extindere a suprafeței tipărite, care devenea mai amplă decât zona netipărită. Din această cauză, imprimarea caracterelor tipografice producea o amprentă adâncă pe verso-ul foilor udate în prealabil. În aceste cazuri, o spălare neglijentă poate duce la pierderea impresiunii originare. Un alt factor de care am ținut cont a fost calitatea apei de spălare, deoarece celuloza tinde să absoarbă imediat orice element anorganic cu care vine în contact, în special clorul și metalele grele. În timp ce unele din aceste elemente, cum sunt calciul și magneziul sunt benefice pentru celuloză, cea mai mare parte dintre ele au în timp, un efect deteriorant asupra suporturilor de hârtie. De aceea, procedeul s-a realizat în apă distilată la 24 grade. În final, au fost desprinse și salvate toate filele folosite pentru realizarea scoarțelor.

După uscare și presarea intermediară, a urmat analizarea stării lor de conservare, etapă care în procesul tehnologic al restaurării se face imediat după dezinfectie, pentru a se putea stabili tratamentul. Astfel s-a constatat că hârtia este omogenă, cu o grosime medie cuprinsă între 16 și 19 microni, nu prezintă particule nedefibrate în masa ei, este deci, un material calitativ. S-a constatat că filele au suferit mai multe tipuri de deteriorări.

Deteriorări de natură biologică, apărute ca urmare a condițiilor improprie de păstrare. Aceste deteriorări au fost cauzate de insecte xilofage, manifestându-se prin galerii circulare și ramificate.

Degradări fizico-chimice: pete datorate migrării apei împreună cu impuritățile prezente; slăbirea rezistenței și îmbrunirea hârtiei suport ca urmare a acțiunii luminii și a acidității ușor crescute, în special pe traiectoria scrisului; fragilizarea hârtiei suport ca urmare a pierderii unei anumite cantități din agentul de încliere, în condițiile îmbătrânirii naturale; aciditatea ușor crescută a hârtiei datorate acidității cleiului utilizat fapt ce a determinat și îmbrunirea.

Degradări fizico-mecanice. Lipsa condițiilor optime de conservare s-a soldat cu următoarele forme de degradare: pierderi de material suport, purtător de informație scrisă; fisuri ale filelor; pete și depozite de murdărie.

După spalare și efectuarea analizelor specifice, a urmat curățirea părților biodeteriorate, unde nu este prezent text, apoi subțierea și defibrarea marginilor porțiunilor cu text, fără a afecta scrierea, în vederea completării lacunelor cu hârtie.

Consolidarea suportului cu vâl japonez s-a executat doar acolo unde a fost necesar pe zonele fragilizate, ca urmare a degradării fibrelor de celuloză și a pierderii agentului de încliere, precum și a numeroaselor fisuri și rupturi de

¹ Hunter 1978, p. 48-64.

material suport, purtător de informație scrisă. Operația s-a realizat pe un suport solid, pe netex.

Spre deosebire de alte metode (așa cum este metoda prin care vâlul japonez se așează pe sticlă, se pensulează cu adeziv și deasupra se așează fila de carte, uscarea făcându-se în această poziție), această metodă permite evitarea riscului de rupere a vâlului japonez, de apariție a pliurilor, atât la vâl cât și la suport, dar mai ales, nu apare pe hârtie o peliculă rigidă și compactă de suprafață.

Presarea filelor consolidate cu vâl japonez, la umed, între netexuri a fost foarte importantă pentru ca fibrele celor două materiale să adere puternic unele la celelalte, contribuind la refacerea rezistenței mecanice. După presare a urmat refacerea dimensională a filelor prin tăierea surplusului de val japonez.

Filele restaurate au fost alăturate Matricolelor, urmând a fi redat beneficiarului.

În ceea ce privește identificarea filelor extrase din legătura manuscrisului, ele formează două fragmente distincte de tipărituri vechi. Trei file cu text în limba latină, de format în 4°, cu tipar negru și roșu, în chenar liniar aparțin unei ediții din perioada secolelor XVI-XVII a lucrării *Rituale Romanum*². Cel de-al doilea fragment este, însă, cu siguranță mult mai interesant. Avem în vedere 26 file nenumerate de format în 2° care provin, așa cum reiese din titlurile capitolelor din partea superioară a filelor, dintr-o ediție a *Bibliei*. În continuare vom prezenta acest fragment și vom încerca să identificăm ediția, întrucât prezintă unele caracteristici specifice tipăriturilor din perioada incunabulară.

Textul este tipărit pe două coloane, inițialele fiind lucrate manual în culorile albastru și roșu³, una dintre ele, un A - pictat cu roșu - fiind deosebit de frumos ornamentat cu motive specifice perioadei medievale, vrejuri vegetale și motive florale. S-a utilizat cerneală neagră, câteva dintre file prezentând și signaturi: *i, i3, k, k2, k5, k6, l6, n*.

În tentativa noastră de identificare a ediției am apelat la, probabil, cea mai performantă bază de date referitoare la incunabule care există la ora actuală, respectiv cea întreținută de către British Library, *Incunabula Short Title Catalogue*⁴, care oferă informații cu privire la ediții incunabulare cu referințe la exemplarele existente la nivel mondial. Caracteristicile tehnice ale literelor și așezarea textului pe cele două coloane ne-au făcut să restrângem căutarea la doar două centre tipografice europene: Nürnberg și Veneția. Noutatea oferită de baza de date a British Library constă în faptul că aceasta cuprinde și referințe la exemplare digitalizate ale cărților prezentate, astfel că munca de identificare ne-a fost mult ușurată în contextul în care câteva dintre filele descoperite la Alba Iulia

² Până în momentul de față nu am reușit să identificăm cu siguranță ediția respectivă.

³ Practică des întâlnită în perioada medievală, tipograful incunabulelor lăsa gol intenționat spațiul destinat inițialelor pentru ca mai apoi acestea să fie pictate.

⁴ <http://www.bl.uk/catalogues/istc/index.html> (accesare: 08.03.2015).

prezintă semnături. După consultarea mai multor ediții tipărite în cele două centre amintite, am reușit să identificăm primele file cu semnături într-un exemplar al unei *Biblie* tipărite la Veneția, în anul 1478⁵, digitalizat de către Bayerische Staatsbibliothek din München⁶.

După identificarea parțială a filelor cu semnătură a urmat identificarea tuturor filelor extrase din legătura manuscrisului care a constituit obiectul principal al lucrărilor de restaurare, astfel că în momentul de față putem afirma că filele obținute din legătura volumului amintit anterior sunt următoarele:

- *Judicum* [Cartea Judecătorilor], filele: h6 capitolele I, II, III (parțial); h7 capitolele III (parțial), IIII (sic!), V, VI (parțial); h8 capitolele VI (parțial), VII și VIII (parțial); h9 capitolele VIII (parțial), IX, X (parțial); h10 capitolele X (parțial), XI, XII, XIII (parțial); i2 capitolele XVI (parțial), XVII, XVIII, XIX (parțial); i3 capitolele XIX (parțial), XX, XXI (parțial); i4 capitolul XXI (parțial).

- *Ruth* [Cartea lui Rut], filele: i4 capitolele I, II, III (parțial); i5 capitolele III (parțial), IIII (sic!).

- *Regum I* [Cartea întâi a Regilor], filele: i5 cu începutul; i7 capitolele III (parțial), IIII (sic!), V, VI (parțial); i9 capitolele X (parțial), XI, XII, XIII (parțial); i12 capitolele XVII (parțial), XVIII, XIX (parțial); k1 capitolele XIX (parțial), XX, XXI (parțial); k2 capitolele XXI (parțial), XXII, XXIII, XXIII (sic!) (parțial); k5 capitolele XXX (parțial), XXXI.

- *Regum II* [Cartea a doua a Regilor], filele: k5 capitolele I, II (parțial); k6 capitolele II (parțial), III, IIII (sic!); k8 capitolele VIII (parțial), IX, X, XI (parțial); k9 capitolele XI (parțial), XII, XIII (parțial); k10 capitolele XIII (parțial), XIII (sic!), XV, XVI (parțial); k11 capitolele XVI (parțial), XVII, XVIII (parțial).

- *Regum III* [Cartea a treia a Regilor], filele: l6 capitolele VIII (parțial), IX (parțial); l7 capitolele IX (parțial), X, XI (parțial).

- *Prologus* – Paralipomenon I [Cartea întâi Paralipomena sau Cartea întâi a Cronicilor], fila n1 [tăiată în două benzi] capitolul I (parțial).

- *Apocalypsis* [Apocalipsa], filele: i8 8 capitolele I (parțial), II, III, IIII (sic!), V (parțial); i8 9 capitolele V (parțial), VI, VII, VIII, IX, X (parțial); i8 10 capitolele X (parțial), XI, XII, XIII, XIII (sic!) (parțial).

Cu privire la tipograful acestei ediții a *Bibliei*, numele său este Leonard Wild originar din Ratisbona [Regensburg], stabilit la Veneția unde a tipărit mai multe cărți către sfârșitul deceniului al VIII-lea al secolului al XV-lea, parte dintre ele cu ajutorul financiar al lui Nikolaus din Frankfurt, probabil un editor conștient de profitul care putea fi obținut din comerțul cu carte în secolul al XV-lea, mai ales dacă ne gândim că *Biblia* era, probabil, cea mai căutată carte; cele

⁵ Goff, B-558; CIBN, B-387 și alte cataloage de specialitate.

⁶ <http://daten.digitale-sammlungen.de/~db/0004/bsb00048265/images/> (accesat: 08.03.2015).

două nume sunt trecute și în colofonul de la sfârșitul cărții: *Explicit biblia ipressa Venetus per Leonardum wild de Ratisbona expensis Nicolai de franckfordia. M. CCCC. LXXVIII.*

Cu privire la raritatea acestei ediții a *Bibliei* din perioada incunabulară, informațiile ne sunt oferite de baza de date amintită anterior. La ora actuală sunt cunoscute exemplare în țări precum Regatul Unit (8 exemplare), Franța (12 exemplare), Germania (8 exemplare), Italia (42 exemplare), Portugalia (3 exemplare), Austria (7 exemplare), S.U.A. (22 exemplare), Elveția (1 exemplar), Ungaria (1 exemplar), Suedia (2 exemplare), Polonia (1 exemplar), Rusia (1 exemplar) etc., într-un total de 114 exemplare.

În ceea ce privește România, cercetările din ultimii ani – preluate de asemenea de baza de date a British Library -, au dus la crearea unei evidențe primare, în care regăsim două exemplare ale acestei *Bibliei* tipărite la Veneția în 1478, un exemplar fiind deținut de către Biblioteca Națională a României⁷, în timp ce al doilea exemplar se află în colecțiile Muzeului Secuiesc al Ciucului de la Miercurea Ciuc⁸.

Prezentarea de față valorifică și aduce în circuitul științific fragmentul descoperit de către specialiștii Centrului Național de Conservare-Restaurare Carte Veche din cadrul Muzeului Național al Unirii din Alba Iulia, fiind o contribuție la catalogul incunabulelor amintit anterior.

A Fragment of Incunabulum Retrieved from the Binding of XVIIth Century Inventory Book

ABSTRACT

Often, restoration works carried out on old books come as a surprise to the team of restorers. It is also the case of the *Inventory Book* from 1699 dealing with the case of Cătălina parish (Covasna county) from whose binding were retrieved more fragments of old foreign printings, Latin texts. During medieval time, it was common practice to glue pages of documents, manuscripts or older books to obtain the necessary pasteboard to make the covers. Subsequent researches led to identification of a fragment of 26 pages belonging to one of the two editions of the *Bible* that appeared in Venice, in 1478.

The copy is very rare on the territory of Romania, other two copies still being known: that from the National Library and Szekler Museum of Ciuc from Miercurea Ciuc. 114 copies are known worldwide, without being included the one presented here, which completes information known about this incunabulum and at the same time provides a detailed picture over activity carried out by the National Centre of Conservation and Restoration of Old Book from Alba Iulia.

Explanation of figures

Fig. 1. - Leaf i7, *Bible*, Venice, 1478

Fig. 2. - Leaf k10v, *Bible*, Venice, 1478

Fig. 3. - Leaf l6, *Bible*, Venice, 1478

Fig. 4. - Painted letter, *Bible*, Venice, 1478

⁷ Schatz, Stoica 2007, B-55.

⁸ Muckenhaupt [1990], II 22.

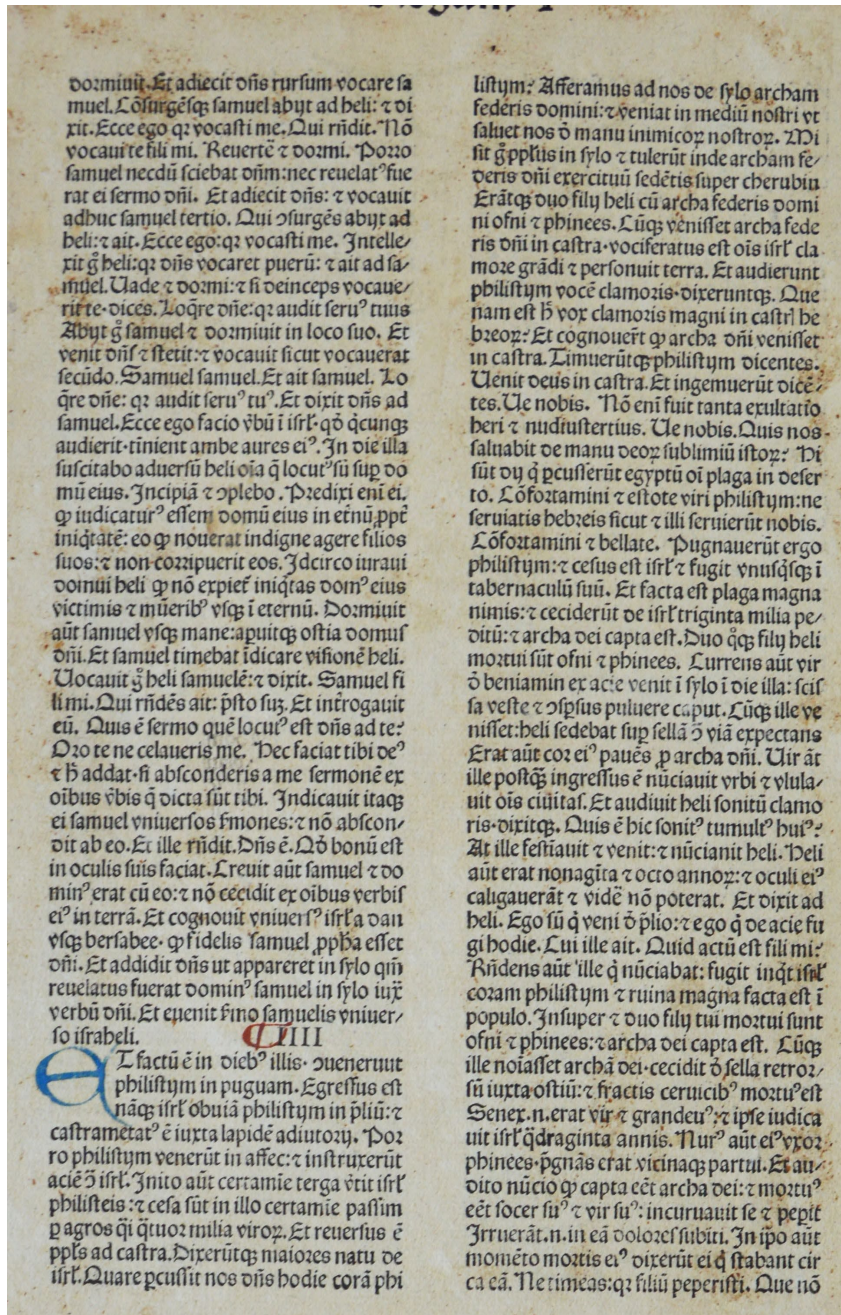
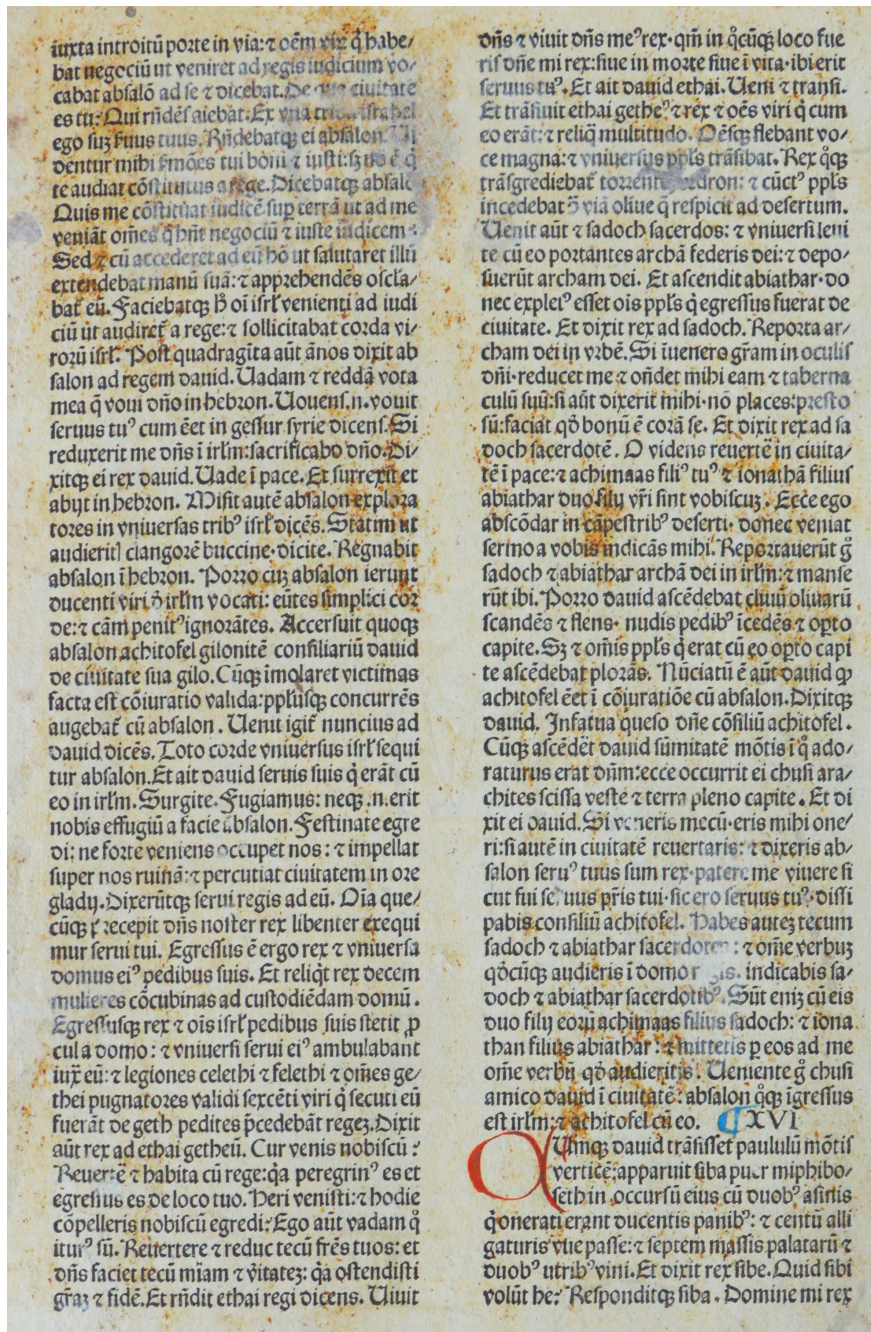

Fig. 1. - Fila i7, Biblia, Venetia, 1478

Fig. 2. - Fila k10v, *Biblia*, Venetia, 1478

Regum III

sacerdotes archâ federis dñi in locum suum in oraculum templi in sanctum sanctorum subter alas cherubin. Siquidem cherubi expandebant alas super locum archæ: et protegebant archam et vectes eius desuper. Cuiusq; eminentes vectes et apparerent summitates eorum foris scûariû an oraculû: nõ apparebant vltra extrinsecus: q̄ et fuerit ibi vsq; i p̄ire die. In archa aut nõ erat aliud nisi due tabule lapidee q̄s posuerat i ea moyses i oreb: qñ pepigit dñs sedº cû filijs isrl cû egrederef d̄ fra egypti. Factû e aut cû existissent sacerdotes de scûario: nebula ipluit domû dñi: et nõ poterat sacerdotes stare et ministrare ppter nebulâ. Impleuat. n. glia dñi domû dñi. Túc ait salomõ. Dñs dixit ut h̄iraret i nebula. Edificaf edificauit domû et habitaculû tuû: firmisimû solû tuum in sempiternû. Cõuertiq; rex facie sua: et h̄ dixit oi ecclie isrl. Dis. n. ecclia isrl stabat. Et ait salomõ. Bñdictus dominus deus isrl q̄ locutº e ore suo ad dauid p̄rem meû et i manibº eius p̄fecit dicēs. A die qua eduxi pplm meû isrl de egypto: nõ elegi ciuitatem de vniuersis tribubº isrl ut edificares domus et esset nom̄ meû ibi: s; elegi dauid ut eet sup pplm meû isrl. Voluitq; dauid p̄ meº edificare domû noi dñi dei isrl: et ait dñs ad dauid p̄ re meû. Q̄ cogitasti in corde tuo edificare domû noi meo: bñ fecisti h̄ ip̄s; m̄te actat. Verû tu nõ edificabis mibi domû s; filiº tuº q̄ egrediet de renibº tuis: ipse edificabit domû noi meo. Cõfirmavit dñs fmo: nõ futi quẽ locutº e: stetiq; p dauid p̄re meo: et sedi super thronû isrl sicut locutus e dñs: et edificauit domû noi dñi dei isrl: et cõstitui ibi locû archæ i q̄ fedº dñi e qd̄ p̄cussit cum patribus nr̄is qñ egressi sunt de fra egypti. Stetit aut salomõ an altare dñi i ospectu ecclie isrl et expãdit manº suas i celû: et ait. Dñe de isrl nõ e filius tui deus i celo desup et sup terrâ de orũ: q̄ custodis pactû et miam fuis tuis qui abulãt corã te in toto corde suo: q̄ custodisti seruo tuo dauid p̄ri meo q̄ locutus es ei. Ore locutº es: et manibº p̄fecisti: ut h̄ dies probat. Nũc igit dñe de isrl cõserua famulo tuo dauid p̄ri meo q̄ locutº es ei dicēs. Nõ aufer de te vir corã me qui sedeat sup thronû isrl: ita si h̄ custodierit filij tui viã suã aut abulẽt corã me: sicut tu abulãsti in ospectu meo. Et nũc dñe de isrl firment vba tua q̄ locutus es fuo tuo dauid p̄ri meo. Ergo ne putãduz est qd̄ vere deº habitet super trã: Si. n. celum et

celi celorum te capere non possunt: quanto magis domus hec quam edificauit. Sed respice ad orationem serui tui: et ad preces eius dñe de meº. Audi hymnû et orationem quã seruus tuus orat corã te hodie: ut sint oculi tui aperti sup domû hãc nocte ac die sup domû de q̄ dixisti: erit nomẽ meû ibi: ut exaudias orationẽ quã orat i loco isto ad te fuº tuº ut exaudias deprecationẽ sui tui et ppli tui isrl qd̄ cũq; orauerit i loco isto: et exaudies i loco habitaculi tui i celo: et cû exaudieris ppitius eris. Si peccauerit hõ i primû suû: et huerit aliqđ iuramentû q̄ teneat astrictº: et venerit ppter iuramentû corã altari tuo i domû tuã: tu exaudies i celo: et facies et iudicabis fuos tuos cõdenãs ipiuz: et reddens viã suã sup caput eiº: iustificãsq; iustû: et retribuẽs ei scdm iusticiã suã. Si fugerit ppls tuº isrl inimicos suos: qz peccaturº e tibi: et agẽtes pñiam et õfitẽtes noi tuo: venerint et adorauerint et dõp̄cati te fuerit i domo hac: exaudi i celo: et dimitte p̄cã ppli tui isrl: et reduces eos i trãz quã dedisti p̄ribº eozũ. Si clausû fuerit celus et nõ pluerit p̄p̄ p̄cã eozum: et orãtes i loco isto pñiam egerit noi tuo: et a p̄c̄is suis conuersû fuerit p̄p̄ afflictionẽ suã: exaudi eos i celo: et dimitte p̄cã fuoz tuozũ et ppli tui isrl et õnde cis viã bonã p quã abulẽt: et da pluuiã sup trã quã dedisti p̄plo tuo in possessionẽ. Fames si oborta fuerit i trã aut pestilentia: aut corruptº aer: aut erugo: aut locustia: l' rubigo: et afflixerit eũ inimicº eiº portas obfidens: ois plaga: vniuersa infirmitas: cuncta deuotatio et iprecatio q̄ acciderit oi hõi de p̄plo tuo isrl: si q̄ coguerit plagã cordis sui: et expãderit manº suas i domo hac: tu exaudies i celo i loco habitatiõis tue: et repropitiaberis et facies ut desymicuiq; fm oes vias suas sicut videris cor eius: qz tu nosti solus cor oĩuz filioz hoĩuz: ut timeãt te cunctis diebº qd̄ viuũt sup facie tre quã dedisti patribus nr̄is. Insup et alienigena q̄ nõ e de p̄plo tuo isrl cû uenerit de fra longinq; p̄ nomẽ tuũ audiet. n. nomẽ tuũ magnũ et manº tua fortis et brachiũ tuũ extẽtũ vdiq; cum uerit: q̄ et orauerit i h̄ loco: tu exaudies i celo in firma m̄to habitaculi tui: et facies oĩa p qd̄ inuocauerit te alienigena ut discãt uerit p̄p̄ terrãz nomẽ tuũ timere sicut dñs tuº isrl: et p̄bet qz nomẽ tuũ iuocãt i domû hãc quã edificauit. Si egressus fuerit ppls tuº ad bellũ i inimicos suos p̄iã q̄ tu miseris eos

Fig. 3. - Fila 16, *Biblia*, Venetia, 1478

Fig. 4. – Literă pictată, *Biblia*, Veneția, 1478

Abrevieri bibliografice

- CIBN - *Catalogue des incunables*. T. I, Fasc.1: Xylographes et A; Tom I, Fasc.2: B; Tom I, Fasc. 3: C-D; T. II, Fasc.1: H-L; T. II, Fasc.2: M-O; T. II, Fasc.3: P-R; T. II, Fasc.4: S-Z et Hebraica. Paris, 1983-2006
- Goff 1964 - Goff, Frederick R., *Incunabula in American Libraries. A third Census of fifteenth-century books recorded in North American Collections*, New York, 1964
- Hunter 1978 - Dard Hunter, *Papermaking. The History and Technique of an Ancient Craft*, New York, 1978
- Munckenhaupt [1990] - Muckenhaupt, Erzsébet, *A Csiksomlyói Ferences Könyvtár Kincsei Könyvleletek 1980-1985*, Budapest-Kolozsvár, [1990]
- Schatz, Stoica 2007 - Schatz, Elena-Maria, Stoica, Robertina, *Catalogul colectiv al incunabilelor din România*, București, 2007

Cuvinte-cheie: incunabul, *Biblia*, Veneția, Leonard Wild, restaurare.

Keywords: incunabulum, Bible, Venice, Leonard Wild, restoration.